

Sivrihisar'ın Köylerinde Yunan Tahribatı ve Amerikalı Misyonerlerin Gözlemleri*

Ü. Gülsüm Polat**

Öz

Milli Mücadele'nin önemli bir kırılma anı olan Sakarya zaferi sonrası Yunan ordularının geride bıraktığı sistematik tahribat, Anadolu halkının yıllarca onarmak için çaba harcayacağı bir fakirlik ve yokluğa da zemin hazırlamıştır. Ankara Hükümeti bu tahribatı dünya kamuoyunun dikkatine sunmak ve diplomasi alanında bir etki faktörü olarak kullanmak istemiştir. Bununla ilgili en temel zorluk, söz konusu zarar-zıyanın Türk yetkililer tarafından gözlemleniyor olması nedeniyle uluslararası kamuoyunda istenilen etkinin yaratılamaması olmuştur. Yabancı basın Anadolu'daki Yunan tahribatını çoğunlukla görmezden gelerek Rumlara yönelik şiddet olduğuna dair haberler geçerek gerçekleri saptırmıştır.

Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri'nin Anadolu coğrafyasında etkin olan yabancı eğitim ve hayır kurumlarında faaliyet gösteren misyonerlerinin Anadolu'daki faaliyetleri Milli Mücadele sürerken de engellenmemiş dahası Ankara Hükümeti'nin kontrolündeki coğrafyada hareket alanları kısıtlanmamış ve seyahat edebilmişlerdir. Bu noktada iki önemli isim bu çalışmada üzerinde durulmak istenen isimlerdir. Bunlardan ilki Annie Allen diğeri ise Florence Billings'dir. Protestan misyonerler olan bu iki isim Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinden itibaren bu coğrafyada seyahat etmişler ve "Protestanlığın ışığını yaymak" gibi hümanist duygularla faaliyet göstermişlerdir. Anadolu'daki Amerikan misyonerlerinin mobilizasyonu kısıtlanmadığı gibi Halide Edip

* Bu çalışmanın verilerinden bir kısmı yazarın "Yunan Tahribatına Amerikalı Misyonerlerin Bakışı ve Bir Raporun Arka Planı" başlığıyla yayınlanan makalesinden alınmıştır. Bk. Ü. Gülsüm Polat, "Yunan Tahribatına Amerikalı Misyonerlerin Bakışı ve Bir Raporun Arka Planı", *Gazi Akademik Bakış*, C 5, S. 10, 2012, s. 71-96.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, polat.ummugulsun@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-0048-8467
DOI:10.37879/9789751758866.2024.623

gibi isimlerin bu iki misyonerle olan savaş öncesine dayanan Robert College bağlantısı Anadolu'daki tahribatı dünya kamuoyuna bir rapor olarak tarafsız ülke vatandaşı olan bu iki ismin gözleme ve sunmalarına olanak sağlamıştır. *Atrocities in Anatolia* başlığı taşıyan bu raporda Sivrihisar'ın 8 köyünde yaşanan mezalim köy köy gözlenerek kaleme alınmıştır. Mülk, Oğlakçı, Hamamkarahisar, Kozağaç (Bugünkü Günyüzü), Gecek, Koçaş, Babadad, Demirci köylerini gözleyen heyet bu köylerin kaç hane olduğunu ve ne kadarının zarar ziyana uğradığını raporunda ayrıntılı biçimde ele almıştır. Söz konusu rapor ve arkasındaki ilişkiler ve bağlantılar bu çalışma kapsamında değerlendirilerek Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da yaşanan Yunan tahribatına dair bir panorama çizilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yunan Mezalimi, Türk Milli Mcadelesi, Amerikan Misyonerler, Sivrihisar.

Greek Destruction in The Villages of Sivrihisar and Observations of American Missionaries

Abstract

The destruction committed by the Greeks after the victory of Sakarya, an important breaking moment of the National Struggle for the Turks, set the stage for a poverty and absence that the people of Anatolia would strive to repair for the coming years. The Government of Ankara wanted to bring this destruction to the attention of the world public and use it as an influence in the field of diplomacy. The main challenge was the inability to create the desired impact in the international public due to the fact that the damage was merely witnessed by the Turkish authorities. The foreign press mostly ignored the Greek destruction in Anatolia and made unreal reports of violence against Greeks. On the other hand, the activities of missionaries operating in foreign educational and charity institutions of the United States of America were not prevented during the Turkish National Independent Struggle and they were even able to travel freely in the territory controlled by the Ankara Government. The study focuses on two important names at this point. The first of them is Annie Allen and the other is Florence Billings. These two names, who were Protestant missionaries, had travelled in this geography since the end of the Ottoman Empire and worked with humanistic feelings in the name of "*spreading the light of Protestantism*". Let alone the mobilization of American missionaries in Anatolia, the connection of these two missionaries with figures like Halide Edip dating

back to Robert College days has allowed them to observe and report this destruction to the world public. In their report, titled “*Atrocities in Anatolia*”, these missionaries reported the cruelties experienced in 8 villages of Sivrihisar. The committee observing the villages Mülk, Oğlakçı, Hamamkarahisar, Kozağaç (today's Günyüzü), Gecek, Koçaş, Babadad, Demirci discussed in detail how many households these villages are and how many of them have been damaged. The report and the relations and connections behind will be evaluated in the study and consequentially this study will seek to draw a panorama of the Greek destruction experienced in Anatolia during the years of the National Independent Struggle.

Keywords: Greek Atrocities, Turkish National Independent Struggle, American Missionaries, Sivrihisar.

Giriş

Türk milletinin bağımsızlığını kazanma sürecinde pek çok şehir gerek jeopolitik önemi gerekse toplumsal yapısıyla ön plana çıkmıştır. Bu şehirler arasında önemli bir yere sahip olan Eskişehir ve havalisi, bağımsızlık sürecinde birtakım kırılma noktalarına şahitlik etmiştir. XIX. yy'ın sonu ve XX. yy'ın başında tarım ve ticaret potansiyeli sayesinde büyük bir değişim gösteren kent, Orta Anadolu'nun pek çok vilayetine oranla gelişmiş bir şehir merkezine dönüşmüştür. Özellikle bu dönemde demiryolu hatlarının kente ulaşması, şehrin gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Kentin, Anadolu-Bağdat Demiryolu üzerinde bir kavşak noktasında bulunması şehrin stratejik açıdan önem de kazanmasına neden olmuştur.¹ Kent, jeopolitik konumu itibariyle I. Dünya Harbi² ve Millî Mücadele dönemlerinde önemli gelişmelere sahne olmuştur. Tüm bu temel sebeplerle birlikte Türk milletinin bağımsızlığa giden sürecinde kent, kilit rol oynamıştır.

I. Dünya Harbi sonunda mağlup olan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilmiştir. İtilaf devletleri, kendi aralarında yaptıkları gizli görüşme ve anlaşmalar³ neticesinde nüfuz bölgeleri olarak belirledikleri top-

1 İhsan Güneş-Kemal Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Eskişehir (1840-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2007, s. 10-11; Ali Sarıkoyuncu, Selahattin Önder, Mesut Erşan, *Millî Mücadelede Eskişehir*, Osmangazi Üniversitesi Yay., Eskişehir 2012, s. 7-8.

2 Çanakkale Savaşı sırasında İtilaf Devletleri Donanması'nın Boğazı geçme ihtimaline karşın, Padişah ve hükümetin Eskişehir'e taşınması düşünülmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanması üzerine bu teşebbüsten vazgeçilmiştir. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C 3, K. 2, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 73-74.

3 Osmanlı topraklarının paylaşımı üzerine yapılan görüşme ve anlaşmalar hakkında detaylı bilgi

rakları işgale başlamışlardır.⁴ Bu bağlamda 3 Kasım 1918 tarihinden Milli Mücadele'nin başladığı tarihe kadar İtilaf Devletleri, Mütareke şartlarının ihlal edilmesine aldırış etmeden, Anadolu'nun büyük bir bölümünü paylaşarak, işgallerin ilk evresini tamamlamışlardır.⁵Bu süreç içerisinde Eskişehir'in de işgale uğrayacağına dair emareler görülmeye başlamıştır. Hint yolunu güvence altına almak ve Anadolu'ya hükmetmek adına İngiltere, demiryollarının denetimini elinde bulundurmak istiyordu. Bu bağlamda Anadolu-Bağdat demiryollarının kavşak noktasında bulunan Eskişehir'in işgali, İngiliz menfaatleri açısından son derece önemliydi.⁶ Bu nedenle 22 Ocak 1919 tarihinde İngilizler, Eskişehir'e bir kontrol birliği göndererek, şehri fiilen işgal etmiştir.⁷ İşgale halkın büyük bir tepkisi olmasına rağmen İstanbul Hükümeti bölgede olayların çıkmaması ve işgalcilerin kızdırılmaması adına halka sükûnet çağrısında bulunmaktan başka bir teşebbüste bulunmamıştır.⁸ İşgalden kısa süre sonra İngilizlerin bölgede yaptığı taşkınlıklar ve halkın maneviyatlarına olan saldırıların yanı sıra Rum ve Ermenilerin çıkardığı olaylara İngiliz kontrol subaylarının göz yummaları, halkın tepkisine yol açmıştır.⁹ Halkın, işgalcilere karşı giderek artan öfkesi, Yunanlıların İzmir'e çıktığı gün doruk noktasına ulaşmıştır.

almak için bk. Harry N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi Bir Diploması Tarihi (1913-1923)*, çev. Salih Sabit Togay, TTK Yay., Ankara 2018, s. 239-246; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C 3, K. 4, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 1-39; *Türk İstiklal Harbi*, C 2, K. 1, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 1-2.

- 4 İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmek bahanesi ile Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 15. Maddelerini sıklıkla uygulamaya koymuşlardır. Mütareke maddeleri hakkında detaylı bilgi almak için bk. *Türk İstiklal Harbi*, C 1, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 47-49.
- 5 Bu süreç içerisinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlıların işgal ettikleri bölgeler hakkında bilgi almak için bk. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s. 82-83; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C1, Kastaş Yay., İstanbul 1987, s. 189-190.
- 6 Mesut Erşan, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Eskişehir'in Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1991, s. 7; Sarıkoyuncu vd., *age.*, s. 8. Bağdat Demiryolu projesinin ortaya atıldığı dönemde, Hindistan yol güvenliğinin tehlikeye düşüreceği ve Ortadoğu'daki menfaatlerinin zarara uğratacağı düşüncesiyle İngilizler, bu projeye karşı çıkmıştır. Bk. Murat Özyüksel, "Anadolu ve Bağdat Demiryolları", *Osmanlı*, C 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 669. Ayrıca bk. Güneş-Yakut, *age.*, s. 147.
- 7 Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 105.
- 8 Zafer Koylu, *Esaretten Özgürlüğe 423 Gün*, Eskişehir Ticaret Odası Yay., Eskişehir 2012, s. 22.
- 9 Koylu, *age.*, s. 31; Güneş-Yakut, *age.*, s. 148.

I. Dünya Harbi sırasında İtilaf Devletleri'nin artan askerî ihtiyaçlarına çözüm olarak Yunan ordusunun görülmesi ile birlikte Yunanlıları Türklere karşı savaşa sokma girişimleri başlamıştır. Bu süreçte önemli rol üstlenen İngilizler, Yunanlıların savaşa katılması karşılığında Batı Anadolu topraklarının belirli bir kısmını teklif etmiştir.¹⁰ Yunanlılar ise bu durumu "Megali İdea"¹¹ ülküsünü gerçekleştirmek adına fırsat olarak değerlendirerek, savaşa dâhil olmuştur.¹² Savaşın sonlanmasıyla birlikte Yunanlılar, bu ideali gerçekleştirmek adına her fırsatı değerlendirerek, vaat edilen toprakları talep etmiş ve sonunda bu talep Paris Barış Konferansı sırasında İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmiştir.¹³ Böylece Yunan birlikleri, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiştir.¹⁴ Yunanlıların İzmir ile başlayan ve daha sonra Mondros Mütarekesi kararlarını ihlal eder biçimde yayılarak devam ettirdiği işgaller, Türk halkında var olan millî bilincin uyanmasına neden olmuştur. Ülkenin büyük bir bölümünde olduğu gibi Eskişehir'de de İzmir'in işgali, protesto ve mitingler aracılığıyla halkın tepkisini ortaya koymasına neden olmuştur.¹⁵ Kentin işgallere karşı tepkisi, protesto ve mitinglerle sınırlı kalmamış, Amasya'da Anadolu İhtilali'nin esaslarının¹⁶ belirlendiği dönemde kentte silahlı direniş hazırlıklarına da başlanmıştır. Yunan işgaline karşı çeşitli örgütlenmeleri gerçekleştiren Piyade Kaymakam Arif Bey yanında Binbaşı Abdullah, İstihkâm Yüzbaşı Nurettin ve bir topçu teğmeniyle Seyitgazi'ye gelerek bölgede Yunanlılara karşı asker toplamaya çalışmıştır.¹⁷

10 Yusuf Hikmet Bayur, *age.*, s. 185-190.

11 Megali İdea fikrinin ortaya çıkışı ve tarihsel süreçte bu fikrin Yunan devleti tarafından uygulanması hakkında detaylı bilgi almak için bk. Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İletişim Yay., İstanbul 1992, s. 65-124.

12 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C 3, K. 3, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 569; Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 3.

13 Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s. 125-126.

14 İşgal Hakkında detaylı bilgi almak için bk. *age.*, s. 126-131; Turan, *Yunan Mezalimi...*, s. 6-8; *Türk İstiklal Harbi 2(1)*, s. 40-43.

15 İzmir'in işgaline karşı Eskişehir'de gerçekleşen protesto ve mitingler hakkında bilgi almak için bk. Ali Sarıkoyuncu, "Millî Mücadele Dönemi'nde Eskişehir Mitingleri ve Çekilen Protesto Telgrafları", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 3, S. 4, Balıkesir 2000, s. 251-257.

16 Selek, C 1, s. 262. Ayrıca 21 Haziran günü ulusal direnişin esaslarının belirlendiği Amasya Kararları için bk. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2012, s. 21-22.

17 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Yıl 11, S. 39, Vesika No: 939. Arif Bey ve arkadaşlarının Kuvâ-yı Millîye birlikleri oluşturma çabası daha sonra Millî Mücadele'de

İstanbul Hükümeti'nin tepkisini çeken millî direniş, Eskişehir Mutasarrıflığı ve İngilizlerin bölgede yoğun tedbirler almasına neden olmuştur.¹⁸ İşgalcilerle işbirliği içinde bulunan İstanbul Hükümeti'nin, millî bilinci yok etmek adına her türlü yola başvurması, Ali Fuat Paşa'yı da karşı tedbirler almak üzere harekete geçirmiştir. Fuat Paşa, millî direniş örgütlerinin kurulması adına komutanlığını üstlendiği 20. Kolorduyu çeşitli mıntıka ve mevki komutanlıklarına ayırmıştır. Bu düzenleme ile birlikte Eskişehir Mutasarrıflığı, ikinci mıntıkayı teşkil ederken, kumandan vekilliğine de Ahz-ı Asker Kalem Reisi Kaymakam İbrahim Bey'i atanmıştır.¹⁹ Millî direniş örgütlerinin kurulması ile kent, İstanbul ve ulusalçılar arasında nüfuz mücadelesine sahne olmaya başlamıştır.

Millî Mücadele tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Sivas Kongresi, halkın kendi bölgelerini kurtarmak adına verdikleri yerel mücadeleyi tüm yurt düzeyinde birleştirmesini sağlamıştır. Böylece Sivas Kongresiyle birlikte, Türk milletinin, bağımsızlık mücadelesinde ortak bir bilinçle hareket etmesi sağlanmıştır. Sivas'ta toplanması kararlaştırılan Ulusal Kongre'yi²⁰ engellemek ve sonrasında da kongrede alınan kararların etkinliğini azaltmak adına İstanbul Hükümeti, yurdun dört bir yanında olduğu gibi Eskişehir'de de faaliyetlerini arttırmıştır. Eskişehir konumu itibarıyla gerek İstanbul gerekse ulusalçılar açısından önem arz etmekteydi. İstanbul'a yakınlığı sebebiyle İşgal kuvvetlerinin en çok bulunduğu bölge olması ve demiryolu hattı üzerinde kavşak noktası olarak yer alması şehrin, Anadolu harekâtına bağlanması açısından önemliydi. Aynı zamanda Anadolu harekâtının daha sonra merkezi haline gelecek Ankara'ya giden yol üzerinde bulunması açısından da önem arz etmekteydi. İstanbul Hükümeti açısından ise tren hatlarını elinde tutan İngilizlerle işbirliği içerisinde Batı Anadolu Bölgesi'ni, Ulusal harekâtın etkisinden uzaklaştırabilecek ve böylece Anadolu harekâtının yayılmasını engelleyebilecekti.²¹ Şehrin

önemli yararlar gösterecek Karakeçeli Alayı'nın temelini oluşturmuştur. Eskişehir'de kurulan Kuvayı- Milliye birlikleri daha sonraları da artarak devam etmiştir. Albayrak, Yeşilbayrak, Şehit Mahmut Bey ve Çolak İbrahim Bey müfrezeleri gibi isimlerde direniş örgütleri kurulmuştur. Bk. Koyuncu vd., *age.*, s. 14; 46-48.

18 Güneş-Yakut, *age.*, s. 159.

19 Ali Fuat Cebesoy'un bu hususta yayınladığı beyanname için bk. Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 80-83.

20 Sivas'ta toplanması kararlaştırılan Ulusal Kongre'ye Eskişehir'den bir heyetin katılması kararlaştırılmıştır. Bayraktarzade Hüseyin, Siyahizade Halil İbrahim ve Hüsrev Sami Beyler heyette yer alan isimlerdir. Ayrıca Kongre'de alınan kararlar neticesinde Hüsrev Sami Bey, Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmiştir. Bk. Güneş-Yakut, *age.*, s. 163-164; Erşan, *agt.*, s. 31-34.

21 Selahattin Tansel, *Mondrostan Mudanya'ya Kadar*, C 2, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1978,

bu hassas durumu sebebiyle Ali Fuat Paşa vakit kaybetmeden harekete geçerek, 18 Ağustos günü Batı Anadolu Cephesi'nin geri hattını oluşturan Eskişehir'i millî muntaka ilan etmiş ve komutanlığına Atıf Bey'i getirmiştir. Ancak Atıf Bey'in bölgedeki faaliyetleri kısa sürede İngilizlerin dikkatini çekerek, tutuklanmasına neden olmuştur.²² Atıf Bey, bu kısa süreç içerisinde şehrin Ulusal harekâta katılması adına; hâkim tepelerine mevcut kuvvetler yerleştirilerek kentin kontrolünü elde etmek, işgal güçlerinin Eskişehir'in doğusuna geçmesini engellemek ve bölgede direniş örgütlerini teşkilatlandırmak adına çalışmalarında bulunmuştur.²³ Bunun yanı sıra kentte, büyük gizlilik içerisinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması ve örgütlenmesine de çalışılmıştır.²⁴ Atıf Bey'in tutuklanmasıyla Fuat Paşa, bölgedeki durumu Ankara'dan yönetemeyeceğini anlayarak, kente hareket etme kararı almıştır. Aldığı karar Sivas'ta devam eden Ulusal Kongre'ye bildirerek, Eskişehir'e hareket eden Ali Fuat Paşa, böylece 1. Eskişehir harekâtını başlatmıştır.²⁵ 13 Eylül günü Sivrihisar'a ulaştığı sırada, şehrin Millî Kongre'ye karşı bir güç merkezi haline dönüştüğünü ve bunda İstanbul Hükümeti'nin 20. Kolordu Komutanlığı'na atadığı Hamdi Paşa²⁶ ve Eskişehir Mutasarrıfı Hamit Bey'in etkin rol oynadığını fark etmiştir. İstanbul Hükümeti'nin etkinliğini azaltmak ve Eskişehir'i kongre kararlarına bağlamak adına Fuat Paşa, kısa sürede plan hazırlayarak, bölgedeki faaliyetlerini hızlandırmıştır.²⁷ Fuat Paşa'nın faaliyetlerinden rahatsız olan yerel

s. 128; Sankoyuncu vd., *age.*, s. 13; Cebesoy, *age.*, s. 182, 185-186; Erşan, *agt.*, s. 8-11; Güneş-Yakut, *age.*, s. 162-163.

22 İhsan Güneş, "I. Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyete Eskişehir", *Kurtuluş ve Aydınlanma: Eskişehir Arşiv Belgeleriyle*, Anadolu Üniversitesi Yay., Ankara 2009, s.195-196; Cebesoy, *age.*, s. 185.

23 Cebesoy, *age.*, s.195; Güneş, *agm.*, s. 196.

24 Cemiyetin örgütlenmesinde önemli rol oynayan kişiler arasında muhasebeci Sabri Bey, Belediye Reisi Hacı Veli Efendi, Müftü Mehmet Efendi gibi isimler yer almaktadır. Bu hususta detaylı bilgi almak için bk. Güneş, *agm.*, s. 197.

25 Ali Fuat Paşa, beraberinde bir süvari bölüğü, bir dağ takımı, bir istihkâm ve bir muharebe takımıyla Eskişehir'e gelmiştir. Bk. Cebesoy, *age.*, s. 189.

26 Ali Fuat Paşa'nın, bölgede millî direniş örgütleme faaliyetleri, İstanbul hükümeti ve İngilizleri rahatsız etmiştir. İstanbul hükümeti tarafından, Fuat Paşa'nın eylemlerini durdurmak adına görevden alınarak yerine önce Ahmet Hulusi Paşa, daha sonra ise (Kiraz) Ahmet Hamdi Paşa getirildi. Bk. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C 1, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 500.

27 Fuat Paşa hazırladığı plana göre kentin giriş-çıkış noktalarını, ulaşım ve haberleşme hatlarını millî müfrezelerle tutacak, halkın millî mücadeleye katılması ve askerî kuvvetler oluşturulmasına çalışılırken, bölgedeki faaliyetlerin işgalci kuvvetlere karşı bir amaçta olmadığı bildirilecekti. Bu hususta Ali Fuat Paşa, Eskişehir İşgal Kumandanı Sally Sasson ile de bir görüşme

idare, buna karşı gerekli önlemleri almaya çalışmıştır.²⁸ Bu hususta yerel idareciler, İngilizlerin desteğini aramanın yanı sıra halkı birbirine düşürmeyi dahi planlamıştır.²⁹

İngilizler, bölgede kuvvetlerini arttırmasına³⁰ rağmen Millî Harekâta karşı başta çekimser kalmayı tercih etmişlerdir. Günden güne kentte Ulusalcuların etkinliğinin artmasıyla³¹ İngilizler, Millî Harekât aleyhinde tavır sergilemeye başlamış, Eskişehir'e girilmesi halinde karşı konulacağına dair tehditkâr bir tutum ortaya koymuştur.³² Ancak alınan tüm önlemlere rağmen kentte ulusal güçler durdurulamamış, Seyitgazi, Mahmudiye, Mihalıççık, Sivrihisar ve Çifteler kaza ve nahiyeleri, Eskişehir ile bağlantısını keserek, Kongre kararlarına bağlanmıştır.³³ Kentte, ulusalcuların her geçen gün güç kazanması sonucunda Hamdi Paşa, çaresizlik içerisinde görevinden istifa etmiştir.³⁴ Bu süre zarfında İstanbul Hükümeti, kentte gizli teşkilatlar oluşturulmasına, Asayiş Liva teşkilatının kurulmasına ve bölgede sıkıyönetim ilanına³⁵ kadar varan önlemler almıştır.³⁶ Çaresizlikle alınan bu gibi önlemler, halkın bağımsızlık isteklerine engel olamamış, 1 Ekim günü kentte başlayan eylemler sırasında Damat Ferit Hükümeti'nin de istifa etmesi, protestoların sonuç vermesini ve böylece Eskişehir'in, Ulusal Harekâta bağlanmasını sağlamıştır. Bu süreçte Mutasarrıf Hilmi Bey'in³⁷ yerine Millî Harekâta büyük faydaları olan liva muhasebecisi

gerçekleştirerek ulusal harekâtın amacını anlatmıştır. Bkz. İsmail Yıldırım, *Millî Mücadele'nin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919-20 Mart 1920)*, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yay., Eskişehir 1998, s. 46-47, 54-58; Cebesoy, *age.*, s.196, 212-213; Güneş-Yakut, *age.*, s. 166-169.

28 Yerel idare, Ulusal harekâtın Eskişehir'de etkili olmasını engellemek adına, Hamdi Paşa, Harbiye Nezareti'ne başvurarak, bölgede nüfuz sahibi olan komutanların kendi kolordusuna bağlanmasını ve mücadele için bir miktar da para talep etmiştir. Bk. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Yıl 12, S. 46, Vesika No: 1072.

29 Cebesoy, *age.*, s. 203; Güneş-Yakut, *age.*, s. 170-171.

30 21 Eylül günü İsmail Hakkı Bey, beraberinde bulundurduğu 350 kişilik müfreze ile birlikte Kütahya'ya girerek kenti millî kongreye bağlamış, bu bölgede bulunan İngiliz kuvvetleri Eskişehir'e taşınmıştır. Bk. Cebesoy, *age.*, s.207; Erşan, *agt.*, s. 56.

31 1919 Eylül ayının sonlarında kentte, ulusalçı mitingler düzenlenmeye başlamış, kent halkının ayaklanarak mutasarrıfı değiştirme ve böylece millî kongreye bağlanma girişimi, İngilizler ve yerel yönetim tarafından engellenmiş, birçok kişi tutuklanmıştır. Bk. Sarıkoyuncu vd., *age.*, s. 34.

32 Cebesoy, *age.*, s. 215, 226.

33 Yıldırım, *age.*, s. 51.

34 Cebesoy, *age.*, s. 203-205; Erşan, *agt.*, s. 52; Sarıkoyuncu vd., *age.*, s. 20.

35 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Yıl 12, S. 46, Vesika No: 1075.

36 Cebesoy, *age.*, s. 218; Güneş-Yakut, *age.*, s.169,174; Yıldırım, *age.*, s. 61-65.

37 Millî Mücadele aleyhtarı Mutasarrıf Hilmi Bey 4 Ekim günü suikasta uğrayarak, hayatını

Çolakoğlu Sabri Bey getirilmiştir.³⁸ Ali Fuat Paşa, Eskişehir, harekâtının ilk evresini tamamlarken bölgede tedbirler almayı da ihmal etmemiştir.³⁹ Kentin, ulusalcıların denetimine girmesinin ardından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Heyeti'nin bir de şubesi açılmıştır.⁴⁰

Anadolu'dan gelen baskılara daha fazla dayanamayan Damat Ferit Hükümeti'nin istifa etmesi ve yerine Anadolu harekâtına daha ılımlı yaklaşan Ali Rıza Hükümeti kurulmasıyla birlikte İstanbul ile bağlantı tekrar kurulmuştur. Bu hususta Temsil Heyeti ile İstanbul Hükümeti arasında Amasya'da yapılan görüşme neticesinde seçimler ve meclisin açılması⁴¹ gibi konularda kararlar alınmıştır.⁴² 12 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclisi'nin açılmasının ardından Misak-ı Millî Kararlarının⁴³ alınması ve Millî Harekâtın, Anadolu'da gitgide güç kazanması, İtilaf Devletleri'ni rahatsız etmiştir. Bunun üzerine İşgal Kuvvetleri, ulusalcıları bastırmak ve bir an önce barış anlaşmasının imzalanması adına İstanbul'u işgal etme kararı almıştır.⁴⁴

kaybetmiştir. Suikastı gerçekleştiren kişi veya kişiler yapılan soruşturma neticesinde bulunamamıştır. Bu hususta detaylı bilgi almak için bk. Zafer Koşlu, "Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Ankara, 2010, s. 425-455.

38 Mutasarrıflığı vekâleten yürüten Sabri Bey yerine daha sonra Fatin Bey atanmıştır. Bk. Güneş-Yakut, *age.*, s. 177; 181.

39 Fuat Paşa'nın tedbir planına göre; bölgede bir istihbarat teşkilatı kurulacak, Eskişehir ve Seyitgazi'den idare edilecek milli müfrezeler teşkil olunacaktı. Bk. Cebesoy, *age.*, s. 238-239.

40 Bu hususta detaylı bilgi almak için bk. Yıldırım, *age.*, s. 76-77; Erşan, *agt.*, s. 92-93.

41 Bu süreçte Meclisin nerede toplanacağına dair Ulusal Harekât önderleri arasında yapılan görüşmede Eskişehir ön plana çıkmış ancak Meclis'in İstanbul'da toplanması kararı alınmasıyla bundan vazgeçilmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul'a gidecek olan ulusal düşünceye bağlı vekilleri aydınlatmak ve stratejilerini belirlemek adına Heyet-i Temsiliye, vekillerin gitmeden önce Eskişehir'e gelerek burada bir toplantı yapılması da kararlaştırılmıştır. Yine bu süreçte Eskişehir'in Batı Anadolu cephesine yakın olması nedeniyle Temsil Heyeti'nin merkezi olarak Eskişehir düşünülmüş ancak şehrin İngiliz işgali altında olmasından dolayı bu fikirden de vazgeçilmiştir. Bk. Cebesoy, *age.*, s. 254; 259; Güneş-Yakut, *age.*, s. 188; Erşan, *agt.*, s. 96-98.

42 Amasya Görüşmesinde alınan kararlar hakkında detaylı bilgi almak için bk. *Nutuk*, s. 167-170.

43 Türk bağımsızlık mücadelesinin siyasal hedeflere ulaşmasında gözetilmesi gereken ilkelerin belirlendiği belge 17 Şubat 1920'de tüm uluslara duyurulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, C 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 2017, s. 82-90.

44 İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal etme nedenleri hakkında detaylı bilgi almak için bk. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C 3, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, s. 39-45.

16 Mart günü İstanbul'un işgaliyle birlikte Millî Mücadele, hassas bir dönem içerisine girmiştir.⁴⁵ Bu olağanüstü hal, Anadolu'da yeni önlemler alınmasını gerekli kılmıştır. Millî kuvvetler, plan dairesinde tren hatlarının kontrolünü ele geçirecek, işgal kuvvetleri bölgeden çıkartılacak ve böylece Batı Cephesi güvence altına alınacaktı.⁴⁶ Bu planı gerçekleştirmek adına Ali Fuat Paşa, 17 Mart günü İkinci Eskişehir harekâtını başlatarak, görevi 20. Kolordu Komutan Vekili Mahmut Bey'e vermiştir. 143. Alay ve Ankara Millî Müfrezesi ile birlikte Mahmut Bey, Eskişehir'in doğusunda bulunan Ağapınar İstasyonu'nu tutarak, müfrezeleri hâkim tepelere yerleştirmiştir. Sürat ve düzen içerisinde yapılan kuşatma karşısında, İngilizler müdahale dahi edememiştir. 20 Mart günü Eskişehir müfrezesinin de dâhil olmasıyla birlikte İngiliz kuvvetleri tamamen kuşatılmıştır. Aynı gün Mahmut Bey tarafından bir saate kadar şehrin boşaltılması ve İngilizlerin İzmit'e çekilmeleri istenmiş aksi takdirde harekete geçileceği bildirilmiştir. Eskişehir'de bulunan İngiliz Kumandanı tarafından sürenin yetersiz olduğu bildirilerek, 24 saat mühlet istenmiş ise de Mahmut Bey tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine İngilizler, birçok askerî malzemeyi bırakarak, şehri terk etmiştir.⁴⁷ Böylece Eskişehir, 423 gün sonra İngiliz işgalinden kurtulmuştur.⁴⁸ Kentin kurtulmasıyla birlikte, Millî Hükümetin güven içerisinde kurulması da sağlanmıştır.⁴⁹ Böylece kentte Ulusal hareketin ilk safhası başarıyla sonuçlanmış, kısa süre sonra "Megali İdea" düşüyle yola çıkan Yunanlılara karşı mücadele hazırlıkları başlamıştır.

Mütareke'nin imzalanmasının üzerinden bir yıldan uzun bir süre geçmesine rağmen İtilaf Devletleri barış şartlarını bir türlü belirleyememiş, bu duruma devletlerin, Türk toprakları üzerinde çıkar çatışmaları başlıca sebep olmuştur. Bu dönem içerisinde Anadolu harekâtının önlenemez bir hal alması, İtilaf devletlerini endişeye sürüklemiştir. Bu sebeple bir an önce barış koşullarını belirlemek ve Türklere kabul ettirmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Bu doğrultuda, İtilaf devletleri bir dizi konferansın ardından barış şartlarını belirlerken, Millî harekâtı bastırabilmek ve anlaşma şartlarını kabul ettirmek adına da Yunan işgallerinin genişlemesine karar vermiştir.⁵⁰ Bu bağlamda 22 Haziran

45 İşgal Kuvvetlerinin İstanbul işgaline dair resmî tebliği için bk. Atatürk, *Nutuk*, s. 283-284.

46 Mustafa Kemal 16-17 Mart tarihinde Valilikler ve Kumandanlıklara gönderdiği tamimde, yapılması gereken tedbirleri bildirmiştir. Ayrıntılar için bk. Selek, *Anadolu İhtilâli (1)*, s. 335-336; Güneş-Yakut, *age.*, s. 189.

47 Cebesoy, *age.*, s. 316-317.

48 Yıldırım, *age.*, s. 80; Koşlu, *age.*, s. 261.

49 Cebesoy, *age.*, s. 320.

50 Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 185-191; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*

günü üç koldan başlayan Yunan ileri harekâtına⁵¹ karşı düzen ve teçhizattan yoksun Millî Müfreze birlikleriyle yapılan Türk savunması istenilen başarıyı gösterememiş ve bunun sonucunda Batı Anadolu'nun pek çok şehri işgale uğramıştır.⁵² Ancak İtilaf Devletleri istenilen başarıyı bir türlü elde edememekte, Anadolu direnişi durdurulamamaktadır. Türk milletini yok etmeyi amaçlayan Sevr Anlaşması'nı bir an önce kabul ettirmek ve ulusal direnişe son vermek adına İtilaf Devletlerince Millî Hükümetin merkezi olan Ankara'nın alınması önem arz etmekteydi. Bu amaçla Yunanlılar, Eskişehir-Ankara demiryolu hattı boyunca hızlı bir taarruz harekâtı ile demiryolu hatlarının kontrolünü ele geçirmeyi ve böylece Türk birliklerinin demiryolu ile yaptıkları ikmal faaliyetlerinin önüne geçmeyi planlamıştır.⁵³ Bu planın başarılı olması halinde aynı zamanda Yunanlılara, Ankara yolu da açılmış olacaktı. Bu nedenle Eskişehir, Türk-Yunan savaşlarında hassasiyetle üzerinde durulan bir askerî mesele olmuş, beş muharebeden üçü bu bölgede yaşanmıştır.⁵⁴ Bu plan dairesinde Türk-Yunan ordusunun ilk kanlı muharebesi İnönü mevkiinde gerçekleşmiştir. Çerkez Ethem isyanının patlak vermesi ve düzenli ordunun tam manasıyla hazır olmamasını⁵⁵ fırsat bilen Yunan kuvvetleri daha önceden hazırladıkları plan çerçevesinde, 6 Ocak günü Bursa ve Uşak istikametinde ileri harekâta başlamıştır.⁵⁶ Üç koldan ilerleyen Yunan ileri harekâtı, Türk savunma hattının merkezini teşkil eden İnönü mevkiine üç gün boyunca küçük çapta süren muharebeler neticesinde ulaşmıştır. 9-10 Ocak günü⁵⁷ Yunan kuvvetlerinin

Kadar (3), s. 155-157.

- 51 Yunan taarruzu hakkında Türk tarafı önceden istihbarat sahibi olmuştur. 21 Haziran'da Mustafa Kemal, vekil ve komuta heyeti ile Eskişehir'de Türk savunması ve ordu durumu hakkında görüşmelerde bulunmuştur. Görüşme sonunda, Batı Cephesi Kumandanlığı görevi Ali Fuat Paşa'ya verildikten sonra, 20. Kolordu Kumandanlığı merkezini Eskişehir'e taşımıştır. Fuat Paşa, kente geldikten sonra özellikle düzenli bir ordu teşkilatı kurulması hususunda çalışmalarda bulunmuştur. Bk. Cebesoy, *age.*, s. 425; 437; Güneş-Yakut, *age.*, s. 203-204.
- 52 *Nutuk*, s. 315; Şerafettin Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 228-229.
- 53 *Türk İstiklal Harbi*, C 2, K. 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1999, s. 149; Taner Bilgin, *Millî Mücadele Döneminde Bilecik*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012, s. 179.
- 54 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C 2, Kastaş Yay., İstanbul 1987, s. 491.
- 55 Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 240.
- 56 Yunan ileri harekâtının başladığı ilk gün Çerkez Ethem'in beraberinde 50-150 kadar kuvvetle Eskişehir bölgesinde hareketliliği, Türk kuvvetlerinin dikkatini çekerek, faaliyetlerinin izlenilmesini gerektirmiştir. Bk. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Yıl 40, S. 91, 1991, Vesika No: 2271; Selek, *Anadolu İhtilali (2)*, s. 493.
- 57 10 Ocak günü Yunan taarruzunun şiddetlenmesi üzerine Genelkurmay Başkanlığı, Eskişe-

saldırılarına Türk savunması, Ankara'dan gelen yardım kuvvetlerinin de savaşa katılmasıyla birlikte başarılı şekilde karşı koymuştur. Bunun üzerine Yunan kuvvetleri zapt ettikleri bir kısım araziye bırakarak, geri çekilmeye başlamıştır. 11 Ocak günü Türk tarafı bir taarruz harekâtı beklemişse de Yunanlılar aynı gün geri çekilmeyi sürdürmüştür.⁵⁸

Henüz düzenli ordunun tam manasıyla hazır olmadığı ve Çerkez Ethem'in isyan ettiği bir sırada Yunanlılara karşı alınan bu zafer, İtilaf Devletlerine Millî Harekâtı hafife aldıklarını göstermiştir. Ancak İtilaf Devletleri, Anadolu'daki çıkarlarından vazgeçmeyerek, muharebe sonrasında da sözde barışı Türk tarafına kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda İtilaf Devletleri, Londra Konferansı'nda anlaşmanın özünü değiştirmeden Türk tarafına, çeşitli tavizler vermişse de Ankara Hükümeti, tam bağımsızlık ilkesinden ödün verilmeyeceğini net bir biçimde ortaya koyarak, görüşmeleri sonlandırmıştır.⁵⁹ Anadolu'daki çıkarlarını elde etmek adına her türlü yolu deneyen İtilaf Devletleri, Türk heyeti ile görüşmelerin sürdüğü dönemde Yunan birliklerine de saldırı emri vermiştir.⁶⁰ Yunan Genel Kurmayı, Eskişehir-Afyonkarahisar demiryolunu altı gün içinde ele geçirmeyi böylece Türk ordusunu üç ay içerisinde yok etmeyi planlıyordu.⁶¹ Ancak Türk tarafı, Londra Konferansı sırasında Yunan ileri harekâtından haberdar olmasıyla,⁶² muharebe hazırlıklarına başlamıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, I. İnönü Muharebesi'nde olduğu gibi Yunan kuvvetlerini İnönü mevkiinde karşılamayı planlayarak, savunma hattını buna göre belirlemiştir. Türk kuvvetleri Batı (Eskişehir), Güney (Afyon) ve Kocaeli grubu olarak 3'e ayrılırken, Yunan ordusu da Bursa ve Uşak olarak iki grup halinde toplanmıştır.⁶³ Yunan kuvvetleri, 23 Mart günü iki koldan Eskişehir ve Afyon'a doğru ileri harekâta başlamıştır. 24 Mart günü Uşak kolu Dumlupınar mevzilerine kadar ulaşmış ve bölgeyi işgal etmiştir. 25 Mart'ta tekrar taarruza geçen Yunan birliği, Afyon'u işgal etmiştir. Türk Genelkurmayı'ı stratejik açı-

hir'in savunulması mümkün olmadığı takdirde demiryollarının tahrip edilmesi emri verilmiştir. Bk. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Yıl 40, S. 91, Vesika No: 2290.

58 Selek, *Anadolu İhtilali* (2), s. 492-496.

59 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C 4, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1947, s. 35-48.

60 *Nutuk*, s. 393; Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 247-248.

61 Ahmet Özgiray, "İnönü Savaşları ve Arnold Toynbee", *Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I (2-4 Kasım 1998)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2001, s. 275.

62 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Genelkurmay Basımevi, Yıl 40, S. 92, Vesika No: 2311.

63 Muharebe hazırlıkları, savunma planı ve askerî kuvvetlerin durumu hakkında bilgi almak için Bk. Selek, *Anadolu İhtilali* (2), s. 588-590.

dan önem verdiği Eskişehir'in düşmemesi adına önceliğini İnönü mevkiine yoğunlaştırmış, bu bölgede Yunan ordusunu yenerek, tekrar Afyon'u işgalden kurtarmayı planlamıştır. Yunan kuvvetlerinin Bursa kolunun da 26 Mart günü İnönü mevkiine ulaşmasıyla birlikte 27 Mart sabahı asıl muharebe başlamıştır. Üç gün boyunca süren göğüs göğüse çarpışmalar neticesinde iki tarafın hatları birbirine girmiştir. 28 Mart günü yaşanan muharebeler sonucu Metristepe, Yunan güçlerinin eline geçmiş ise de İsmet Paşa, büyük bir kararlıkla savunma hattının direnmesini emretmiştir. Muharebenin en kritik anında, Büyük Millet Meclisi Muhafız Taburu da Batı Cephesi'nin emrine verilerek, savaşa dâhil olmuştur. 31 Mart günü Türk ordusunun düşman kuvvetinin sağ kanadına yaptığı taarruz sonucu, Yunan ordusu geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. 6 Nisan'da Yunan kuvvetleri Afyon'u boşaltarak çekilmeye başlamıştır. 8-11 Nisan günlerinde Türk-Yunan kuvvetleri arasında Aslıhanlar ve Dumlupınar'da şiddetli muharebeler yaşanmış ancak Yunan kuvvetlerinin, Dumlupınar mevzilerinden atılması mümkün olmamıştır.⁶⁴

Yunanlılar, İnönü Muharebelerinde yaşadığı acı deneyimlere rağmen "Megali İdea" ülküsünden vazgeçememekte, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri tarafından ilan etmelerine rağmen savaşı sürdürmek istegindedir.⁶⁵ Bu amaçla maddi ve manevi bütün kaynakları kullanarak yaklaşık üç aylık süre içerisinde genel seferberlik ilan ederek ordularını takviye etmeye başlamışlardır.⁶⁶ Bu süre zarfında Yunan kurmayları, İnönü Muharebelerinde yenilgiye sebep olan taarruz stratejisinden vazgeçerek, yeni ve etkili bir askerî harekât planlamışlardır. Buna göre, Bursa grubu İnönü üzerinde oyalama savaşı yaparken, Uşak'tan hareket eden grup ise Afyon ve Kütahya'yı işgal ettikten sonra Eskişehir'in arkasına geçerek, Ankara yolunu kesmeyi planlamışlardır. Böylece Yunanlılar, Türk ordusunu tamamen imha edeceklerini düşünmüşlerdir.⁶⁷ Hazırlık aşamasında Yunan ordusu, Türk ordularına kıyasla donanımlı bir hale getirilmiş, kuvvet bakımından iki Türk tümeni bir Yunan tümenine denk düşmüştür.⁶⁸ Bu kapsamda Türk ordusunda ise Batı Cephesi'nin güney kısmı kaldırılarak, bütün cephe tek komutanlık altında birleştirilerek, cephe kumandanlığını da

64 Nutuk, s. 394; Selek, *Anadolu İhtilali (2)*, s. 590-592; Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 247-248.

65 Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (4)*, s. 97.

66 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C 2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 441.

67 Selek, *Anadolu İhtilali (2)*, s. 631.

68 Selek, *Anadolu İhtilali (2)*, s. 635. Ordular arası kuvvet ve cephe miktarı hakkında detaylı bilgi almak için bk. Güneş-Yakut, *age.*, s. 218.

İsmet Paşa üstlenmiştir. Bu süreçte Türk savunma planı da belirlenerek, Yunan kuvvetlerinin dört grup halinde İnönü-Kütahya-Döğer çizgisinde tutulması amaçlanmıştır. Askerî hazırlıkların tamamlanmasının ardından 8 Temmuz günü, Yunan taarruzu, Bursa kolunun harekâtıyla başlamıştır. Bursa kolundan ilerleyen iki tümen, 13 Temmuz günü Kütahya'nın kuzeybatısına gelerek, bu hattı tutmuştur. 10 Temmuz günü tekrar Bursa kolundan harekâta başlayan Yunanlılar, iki tümeniyle İnönü istikametine hareket etmiştir. Aynı gün Yunanlılar Uşak kolundan da bir tümenle Göynük-Viran hattına ilerlerken, daha güneyden üç Yunan tümeni taarruza geçerek, Afyon istikametine ilerlemiştir. 13-16 Temmuz günlerinde yapılan kanlı muharebeler neticesinde Türk savunma hattının çember içine alınma tehlikesi ortaya çıkmıştır. 16 Temmuz günü ile birlikte Yunan kuvvetleri, Kütahya bölgesinden itibaren sol kanda doğru Türk savunma hattına taarruza devam etmiştir. Yunan harekâtının giderek tehlikeli bir hal alması sonucu İsmet Paşa geri çekilme emri vermiştir. Bu sırada muharebenin hassas bir durum alması üzerine Mustafa Kemal, Eskişehir'de bulunan Batı Cephesi Karargâhına gelmiştir. Kurmaylarıyla yaptığı değerlendirme sonucu orduların Sakarya'nın doğusuna çekilmesine karar verilmiştir. Bu kararın ardından Eskişehir, 19 Temmuz günü tamamen boşaltılmıştır. 21 Temmuz günü özellikle Eskişehir'i geri almak adına karşı taarruza geçen Türk kuvvetleri, kısmen başarı göstermiş ise de kesin sonuç elde edememiştir. Bu tarihten sonra geri çekilmenin zorunluluğunun iyiden iyiye anlaşılmasıyla, 23 Temmuz günü İsmet Paşa'nın emriyle Türk kuvvetleri, 25 Temmuz'a kadar Sakarya'nın gerisine çekilmiştir. Cephe karargâhı da geri çekilme emri üzerine Polatlı'ya sevk edilmiştir.⁶⁹

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde stratejik açıdan Eskişehir gibi önemli bir bölgenin Yunanlılara geçmesi, Ankara'da büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Eskişehir'in düşmesiyle Yunanlılar, Türklerin dayanacak gücünün kalmadığına ve zaferin an meselesi olduğuna inanmaktaydılar. Ancak Yunan Kumandanı Anastasios Papoulas'ın söylediği gibi Türkler, Eskişehir'den çekilmesine rağmen barış talebinde bulunmamış⁷⁰ ve kurtuluş mücadelesini Sakarya'ya taşımıştır. Kütahya-Eskişehir muharebelerinden Sakarya Savaşı'nın başladığı tarihe kadar geçen 10-15 günlük süre içerisinde Yunanlılar, ordu karargâhını Eskişehir'e taşımış; 1. Kolordu ve Süvari Birliği Eskişehir'e, 2. Kolordu Se-

69 Selek, *Anadolu İhtilâli (2)*, s. 637-640; Aydemir, *age.*, s. 442-446; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (4)*, s. 99-104. Ayrıca Eskişehir'de yaşanan muharebeler hakkında detaylı bilgi almak için bk. Koyuncu vd., *age.*, s. 86-101.

70 Güneş, *agm.*, s. 216; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (4)*, s. 104.

yitgazi bölgesine ve 3. Kolordu da Alpu yöresine konuşlandırmıştır.⁷¹ Ayrıca bu dönemde Yunanlılar, ordu eksikliklerini gidermek ve Yunan ileri harekâtı sırasında yaşanması muhtemel ikmal sıkıntılarını önlemek adına tedbirler de almışlardır.⁷² Aynı süreç içerisinde Ankara Hükümeti de Türk ordusunun idaresi ve ikmal hakkında önemli kararlar almıştır. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre boyunca meclis yetkilerinin üzerinde toplandığı "Başkomutanlık" görev ve yetkisi verilmiştir. Ayrıca ordu ihtiyaçlarını gidermek amacıyla Tekâlif-i Milliye Kararları da yürürlüğe koyulmuştur.⁷³ Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Yunan Kralı Konstantin, kesin zaferi elde etmek adına ordusuna Ankara'ya ilerleme emri vermiştir. 13 Ağustos günü Yunan kuvvetleri Eskişehir'den ileri harekâta başlamış ve bir gün sonra Sivrihisar'ı işgal etmişlerdir. 17 Ağustos'a kadar hiçbir engelle karşılaşmadan ilerleyen Yunan kuvvetleri Sakarya'nın batısında Türk kuvvetleri ile karşılaşmıştır. Bölgede bulunan Türk kuvvetleri, Yunan ileri harekâtını yavaşlatmak amacıyla çarpışmalarda bulunarak, geri çekilmiştir. 23 Ağustos'a kadar iki ordu arasında önemli bir muharebe gerçekleşmemiş, 23 Ağustos'ta bütün gücü ile taarruza geçen Yunan ordusu, stratejik bakımdan önemli noktaları ele geçirmiştir. 27-28-29 Ağustos tarihlerinde Türk savunma hattı yer yer parçalanmaya başlamış, bunun üzerine kuvvetler daha geri bir hatta alınmıştır. Yunanlılar bu harekâtı fırsat bilerek, 2 Eylül günü ileri harekâtına devam etmiş, Çal Dağı'nı ele geçirmiştir. Bu sırada Ankara'nın tehlike altına düşmesi üzerine geri çekilme emri verilmesi düşünülmüşse de 4 Eylül günü Yunan saldırısının Türk kuvvetleri tarafından püskürtülmesi sonucu bundan vazgeçilmiştir. Türk ordusunun başarılı savunması neticesinde Yunan ordusu saldırı kabiliyetini tamamen kaybederek, savunmaya geçmiştir. 10 Eylül günü genel taarruza geçen Türk kuvvetleri, Yunan ordusunu geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu başarılı taarruz sonucu, 13 Eylül gününden itibaren Sakarya'nın doğusunda Yunan birliğine dair bir iz kalmamıştır.⁷⁴

Sakarya Savaşı'nın Türk zaferiyle sonuçlanması, işgal kuvvetlerine, Türk bağımsızlık mücadelesini yok edemeyeceklerini ve Anadolu'daki menfaatlerini elde edemeyeceklerini göstermiştir. Ankara Hükümeti, bu zaferle birlikte barış müzakereleri yoluyla Anadolu'nun işgal kuvvetleri tarafından boşaltılmasını istiyordu. Ancak emperyalist düşüncelerden vazgeçmeyen İtilaf Devletleri, Türk

71 Güneş, agm., s. 216.

72 Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (4), s. 111.

73 Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 250; Aydemir, *age.*, s. 445-447.

74 Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 251; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (4), s. 111-115; Selek, *Anadolu İhtilâli* (2), s. 647-667.

tarafını sözde barış müzakereleri adı altında oyalamakta, Sevr Anlaşması'na benzer tekliflerde bulunmaktadır. Barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması, Türk tarafına askerî güç kullanılmaktan başka çare bırakmamıştır.⁷⁵ Yunan ordusunu Anadolu'dan atmak için büyük bir gizlilik içerisinde ordunun güçlendirilmesi ve savaş planının hazırlanmasına çalışılmıştır. Bu dönem zarfında Eskişehir-Afyon hattına çekilen Yunan kuvvetlerine karşı hazırlanan planda cephenin bir kanadında düşmanı toplayarak, arkasına geçilmesi ve böylece Yunan ordusunun yok edilmesi amaçlanmıştır. Tüm hazırlıkların gizlilik içerisinde tamamlanmasının ardından 26 Ağustos 1922 günü sabah saatlerinde Türk topçularının ateşiyle Büyük Taarruz başlamıştır. Aynı gün süren çarpışmalar sonucu Türk kuvvetleri önemli mevkiileri ele geçirmiş, 27 Ağustos günü Yunan cephesinde gedikler açılmaya başlanmıştır. Bu sırada Türk süvarilerinin arkalarına sarktığını fark eden Yunan kuvvetleri Afyon-Sincanlı ovasına toplanırken, 1. Ordu birlikleri Afyon'a girmeyi başarmıştır. 28 Ağustos günü ise Eskişehir bölgesinde bulunan Yunan kuvvetlerine karşı harekete geçilerek, Yunanlıların İzmir'e çekilmeleri önlenmiştir. 30 Ağustos günü Dumlupınar'da etrafı sarılan Yunan ordusuna karşı girişilen harekât sonucu, düşman kuvvetleri imha edilmiştir. 1 Eylül günü Mustafa Kemal'in, Türk ordusuna ileri harekât emri vermesiyle, Yunan kuvvetleri takibe alınmış ve böylece tamamen yok edilmesine çalışılmıştır.⁷⁶ Bu emirle başlayan takip harekâtı sonucu, eylül ayının ortalarına kadar Anadolu, Yunan işgallerinden tümüyle kurtulmuştur. 1 yıl 1 ay 14 gün boyunca Yunan zulmü altında yaşayan Eskişehir ise 2 Eylül günü işgalden kurtulmuştur.⁷⁷ Türk bağımsızlık mücadelesinin yaşandığı dönemde Yunan kuvvetleri, gerek ileri harekâtı sırasında gerekse geri çekilmeleri sırasında yakma, yağma, tecavüz gibi çeşitli zalimliklere başvurarak, Yunan işgali altında yaşayan halka, her türlü işkence ve eziyeti yaşatmıştır. Bu mezalimin izlerini pek çok Osmanlı kaydında görmek mümkündür. Ancak tahribatı Batılı kaynak ve gözlemcilerin evraklarından takip etmek için çok fazla örnek göze çarpmamaktadır. Az sayıdaki örneklerden birini Amerikalı iki misyonerin kayıtlarında tüm çıplaklığıyla görmek ise kıymetli bir veri oluşturmaktadır.

Amerikalı Misyonerler ve Yunan Mezalimine Dair Gözlemleri

Osmanlı Devleti ile muharip devletler arasındaki savaşı sona erdiren Mond-

75 Bu hususta detaylı bilgi almak için bk. Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 261-266; Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (4)*, s. 123-132.

76 Turan, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, s. 267-270.

77 Zafer Koylu-Melis Birgün, *Eski Bir Şehrin Hikayesi 1923-1938*, Eskişehir Ticaret Odası Yay., Eskişehir 2015, s. 30; Sarıkoyuncu vd., *age.*, s. 151.

ros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Amerika'dan Osmanlı topraklarına yeni bir misyoner heyetinin gelişine tanık olunacaktır. Öyle ki, orijinal adı American Near East Relief Committee olan ve Osmanlı kaynaklarında Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti [Amerikan Yakın Doğu Yardım Cemiyeti] olarak isimlendirilen cemiyet Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu'ya gelmişti. Dr. James L. Barton bu kurumu temsilen 1918 yılı Aralığının son günü İstanbul'a hareket etmişti. Maliye Nazırı Cavid Bey kendilerinden Amerikan yardımı konusunda acele etmelerini istemiştir. Komite 15 Ocak 1919'daki bu görüşmeden yaklaşık bir ay sonra İstanbul'da bir işe merkezi kurmuştur.⁷⁸ Ankara Hükümeti'nin Anadolu'da faaliyet göstermesine izin verdiği çok az sayıdaki yabancı kuruluşlardan birisi olan Yakın Doğu Yardım Cemiyeti savaş mağduru olan halka yardım faaliyetlerinde Türk Kızılayı ile birlikte çalışmaktaydı.⁷⁹ Merkezi İstanbul olan cemiyetin Anadolu'nun birçok yerinde temsilcileri bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sayıları bir hayli çoğalan yabancı okulların ve hayır kuruluşlarının Osmanlı idaresinin zayıflamasında pek çok zararlı faaliyetleri tespit edilmişti. Hatta Ankara Hükümeti tarafından faaliyetlerine izin verilen Yakın Doğu Yardım Cemiyeti'nin faaliyetleri, verilen bu izne rağmen dikkatle takip edilmiş ve zaman zaman düşman devletlere hizmet etmeye çalıştıkları yönünde alınan haberler irdelenmiş ve birçok talepleri geri çevrilmişti. Amerikan Yakın Doğu Yardım Cemiyetinin faaliyetleri hakkında zaman zaman olumsuz haber ve raporlar gelmişse de Millî Mücadele yıllarında hareketin lideri olan Mustafa Kemal Paşa Amerikalıların milliyetçi aydınlarla olan bağlantılarını hoş karşılamıştır. Bu konuda *Vatan* Muharibine verdiği bir beyanatta şu ifadelere yer vermişti:

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Amerika hakkındaki nokta-i nazarı müspettir. Hükümetimiz Harb-i Umumi esnasında Babîâli'nin kat'etmiş olduğu münasebat-ı dostaneyi iade ve ihyayı teşebbüsten hali kalmamıştı. Bu teşebbüse kendi taraflarından maddi bir mukabele görülmemiş olmakla beraber, memleketimizdeki Amerika müessesatı, Amerika heyetleri, birçok Amerikalılar tamamen bir dost memlekette olduğu gibi muhafaza edilmekte ve hürmet görmektedirler. Elân mem-

78 Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Srasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Yay., Ankara, 2004, s. 108.

79 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, (BCA), 30.0.18.1/5.19.4, 28 Eylül 1338 (1922); Cemiyetin Millî Mücadele yıllarında Kızılay ile ilintili faaliyetleri için bk. Mehmet Canlı, "Millî Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyetinin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 38, Ankara 1995, s. 42-49.

leketimizin her köşe ve bucağında Amerikalılar ikamet etmekte, istedikleri gibi, istedikleri yerlerde geşt-ü gûzar etmektedirler.⁸⁰

Millî Mücadele'nin devam ettiği günlerde Ankara Hükümeti ile Amerikalılar arasındaki bağlantıyı kuran isim Robert Kolej'de almış olduğu eğitim ve genel olarak birçok aydınının aksine çok iyi İngilizce bilgisine sahip olan Halide Edip [Adivar]'ti. Elbette onun Amerikalılarla olan bağlantısı bu ülkenin demokrasisine duyduğu hayranlıkla da ilintiliydi. Öyle ki, bu durum bir eserinde açıklıkla görülebilir. Amerikan toplumunu ve demokrasisini değerlendirirken şu ifadelerle yer vermektedir: *"Amerika'da en aşağı sınıfın dahi hayat seviyesi, Avrupa'nın orta sınıfını aşar, yani sefalet sadece büyük krizlerde kendini gösterir..."*⁸¹ Bu noktada Halide Edip Adivar çok önemli bir isimdi. Halide Edip'in Amerikalılarla olan bağlantısı onun eğitim yıllarına dayanmaktaydı. Edip'in kolejdeki öğretmenlerinde bulduğu bu gibi kişisel özelliklere duyduğu hayranlık, yaşantısının daha sonraki dönemlerinde sosyal yardım kuruluşlarında çalışan (diğer bir deyişle misyonerlik faaliyetleri ile ilişkili olan) Amerikalılarla dostluk kurmasında belirleyici rol oynamıştır.⁸² Halide Edip'in Amerikalılarla kolej yıllarına dayanan münasebeti Millî Mücadele yıllarında Yunan kuvvetlerinin Anadolu'da gerçekleştirdiği katliamları dünya kamuoyuna duyurma faaliyetlerinde onlardan destek alınmasında etkili olacaktır. Anadolu'da görev yapan yardım komitesinin [Near East Relief] iki Amerikalı çalışanı Annie Allen ve Florence Billings bu komitenin Ankara Hükümeti nezdinde temsilcisi konumunda işlev yüklenmişlerdir. Yunan ileri hareketinin Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra püskürtülmesiyle geri çekilen Yunan kuvvetlerinin geçtikleri güzergâhlarda neden oldukları vahşice yıkımın dünya kamuoyuna duyurulması aslında bu mücadelenin başından beri Batı kamuoyuna haklı seslerini duyurma çabalarıyla ilgiliydi.⁸³ Hatta Ankara Hükümeti bu yıkımın geride bıraktığı izleri yalnızca Batı kamuoyuna değil Ankara Hükümeti ile ilişkide olan tüm siyasi otoritelere göstermek istiyordu. Öyle ki, Afgan Sefiri Ahmed Han Yunan ordusunun gerçekleştirdiği tahribatı Sakarya zaferinden sonra

80 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 56.

81 Halide Edip Adivar, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, haz. Mehmet Kalpaklı-Nuri Aksu, Can Yay., İstanbul 2009, s. 281.

82 Frances Kazan, *Halide Edip ve Amerika*, çev. Bernar Kutluğ, Bağlam Yay., İstanbul 1995, s. 21,28.

83 Bu bağlamda Millî Mücadele'nin haklılığını İngiliz kamuoyuna duyurmak için ve burada en prestijli basın organı *The Times* nezdinde yapılan girişimlerin bir değerlendirmesi için bk. Ebru Boyar, "Savaş ve Basın", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C 36, S. 2, Aralık 2009, s. 291-324.

gözlemlemek üzere Eskişehir, Afyon yoluyla İzmir'e kadar seyahat edecekti. İzmir'de bulunan Fevzi Paşa'ya durum bildirilerek Ahmed Han'ın bu ziyaretinden sonra Adana'yı ziyaret edeceği haber verilmişti.⁸⁴ Yunan mezalimine dair raporu hazırlayanlardan 1879 yılında Massachusetts'de doğmuş olan Florence Billings, 1919 yılı Kasım ayına kadar çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Kasım 1919'da Bursa'daki Amerikan Kız Koleji'ne görevlendirilmişti. Buraya geldikten sonra Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Bursa temsilcisi olan Annie Allen'in idaresinde çalışan Billings ile Allen'in dostluğu da burada başlamıştı. Diğer taraftan Annie Allen, öncü misyonerlerden Reverend O.P. Allen'in kızıydı. 21 Aralık 1868'de Harput'ta doğmuştu. Massachusetts'de Mount Holyoke College'den 1890'da mezun olduktan sonra misyonerlik çalışmalarına Bursa'da 1903'te başlamıştı.⁸⁵ Halide Edip anılarında Amerikalı misyonerler Annie Allen ve Florence Billings'den sık sık bahsetmektedir. 1920 Haziranı sonlarında Yunan ordusunun ileri hareketiyle Bursa'nın elden çıkması üzerine burada yaşamakta iken Eskişehir'e sığınmak zorunda kalan kız kardeşi Nilüfer ve ailesini Antalya'ya göndermek üzere eşi Adnan Adıvar ile birlikte Eskişehir'e gittiğinde onlara rastlamıştır.⁸⁶ Bu iki Amerikalı misyoner kadından Annie Allen'in Ankara'nın Milli Mücadele'nin merkezi konumuna getirilişinin hemen ardından Ankara'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, 11 Kasım 1920 tarihli *New York Times*'in haberine göre bu tarihte Annie Allen ve Dr. William S. Dodd'un Ankara'da "*milliyetçi liderlerden*" cemiyetin gelecekteki çalışmaları için izin istemek üzere bulduklarına değinilmekteydi.⁸⁷ Bu tarihten sonra Annie Allen'in Ankara'dan ayrılıp ayrılmadığını kestirmek mümkün değilse de bir resmi belgede kendisinin Ankara Hükümeti nezdinde 6 Haziran 1337 (1921) tarihinde resmen kabul edildiği görülmektedir. Bu tarihli kararnamede "*Karargah-ı umumisi İstanbul'da bulunan Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Ankara'da müsellesi olarak heyet-i mezkure* müdüriyetinin mektubuyla gelen Misis Allen'in kabulü..." İcra Vekilleri Heyeti tarafından kararlaştırılmıştı.⁸⁸ Annie Allen'in Ankara'ya gelişinde beraberinde Florence Billings'in de bulunması kuvvetle muhtemeldir. Zira beraber hazırladıkları "*Atrocities in Anatolia*" [Anadolu'daki Vahşetler] isimli Yunan mezalimini anlattıkları raporun girişinde Haziran ayında Ankara'ya geldiklerini belirtmektedirler. Annie

84 BCA, 30.10.0.0/131.936.7, 20.11. 1338 (1922).

85 www.asteria.fivecolleges.edu/findails /sophiasmith/mnsss362.html

86 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihani*, C 2, Cumhuriyet Yay., İstanbul 1998, s. 56-5

87 "Near East Workers Remain at Posts", *The New York Times*, 11 Kasım 1920.

88 BCA, 30.18.1.1/3.24.7, 6 Haziran 1337 (1921).

Allen'in komitenin Ankara mümessili olduğu dönemde Florence Billings ile birlikte Konya'da Milli Mücadele'ye karşı başlayan isyana şahit oldukları da anlaşılmaktadır.⁸⁹ Türk Kızılayı ile ortak yürüttükleri yetimlere yardım çalışmalarını aksatmayacağını düşünerek bu teklifi kabul ettiklerini yine raporda belirtirler. Öyle anlaşılıyor ki, Yunan ordusunun bozguna uğratılmasından sonra Yunan ordusunun yakıp yıkarak geri çekilmekte olduğunu dünya kamuoyuna göstermek isteyen Ankara Hükümeti bunu kendi kalemiyle her ne kadar birçok merkeze bildirmişse de tarafsız ülkeden kimselerin raporlaştırmasının çok daha etkili olacağını düşünmüştür. Halide Edip'in yakın dostları olan bu iki Amerikalı kadının Sivrihisar'ın yedi köyündeki Yunan mezalimine dair hazırladıkları oldukça etkileyici rapor aynı zamanda Ankara Hükümeti'nin haklı sesini dünyaya duyurmak için kullandığı yöntemlerden biridir. Şimdi bu rapora yakından bakarsak tahribatın iki misyon gözlemcisini ne denli etkilediği tüm yalınlığıyla anlaşılabilir. Metnin çevirisi hiçbir kısmı atlanmadan ve metindeki haliyle aşağıda verilecektir:

Anadolu'da Katliamlar

İkimiz de Anadolu'da yardım çalışmalarında görevliyiz. Haziranda Ankara'ya geldik ve çalışmalarımıza durmaksızın devam ediyoruz. Temmuz ve Ağustosta, büyük taarruzun ardından binlerce mülteci buraya doğru hareket etti ve biz Kızılay ile birlikte çalışarak imkânlarımızın el verdiğince çok kişiye yardım ettik. Yunan ordusunun Eylül'den sonra Sakarya'dan geri çekilişinin ardından, Türk Hükümeti tarafsızların [ülke mensuplarının] tahrip edilen bölgeleri görmelerini istedi ve biz en yakınlarında olduğumuz için [bunu] bizden istediler.

Biz kendi hesabımıza acil olarak Sivrihisar'daki bazı kişilerle yetimlerle ilgili çalışmalarımızla ilgili görüşmemiz gerektiğinden [bu teklifi kabul ederek] herhangi bir görevimizi ihmal etmediğimizi düşündük. Her köyde istediğimiz kişiyle görüşmek ve konuşmak için biz tamamen serbest bırakıldık. Bizden birisi dili çok iyi konuşabildiği için -O [Annie Allen] Türkiye'de doğdu- söylenenleri kaydetti. [Allen] sokaktan rastgele birisini seçti bir diğer kişiyle birlikte o kişinin evine gittiler ve buradan ayrılmadan evvel hem Muhtar (köyün başı olan kişi) ya da okul müdürü ile konuşmayı denedi. Pek çok kişi Türk köylüsünün ko-

89 Konu Florence Billings'in Sophia Smith College'deki evraklarının bulunduğu arşivin sitesinde yer verilen özgeçmişinde de zikredilmektedir. Bk. www.asteria.fivecolleges.edu/findails/sophiasmith/mnsss362.html

nukseverliği ve sadeliğini tasdik edecektir, ve bu bizi çok etkiledi. Onlar ifadelerini basit ve abartısızca verdiler.

Oğlakçı Köyü'nde diğer bir kadının ev eşyaları hakkındaki konuşmasındaki saflığı hatırlıyoruz: “Dilimizi konuşan birçok kişi vardı. Onlardan ilkinde dedim ki, ‘Oğlum, oğlum bunu bana neden yapıyorsunuz?’ Bunun üzerine beni rahat bıraktılar. Ama diğerleri geldiler ve her şeyi aldılar.

“O zaman bazıları merhametli miydi?” (Araştırmacı)

“Evet neden yalan söyleyeyim? Bazıları merhametliydi.”

Birimiz köylülerle konuşurken diğerimiz harabeler arasında dolaştı ve fotoğraflar çekti. Gözün karşılaştığı şey için tercümana ihtiyaç yoktu, özellikle de Fransa'da tahrip edilmiş bölgelere aşına birisi için. Çatılar ve içleri tamamıyla yakılmış, taş duvarlar ya tamamen ya da kısmen yıkılmıştı. Tarlalardaki siyah hatlar buradaki buğdayın yakıldığını göstermekteydi. Delinmiş-tahrip edilmiş ve yanmış bakır kaplar süngü ve ateş olduğunu işaret ediyordu. Köylüler kurtardıkları hafif yanık buğdayları avuç avuç gösterdiler. *Değirmenler sistematik olarak yakıldığı için bu buğdayı köylüler kışın suya batırarak yediler. Genellikle köylere on günden üç haftaya kadar idare edebilecek bir şey kurtardıklarını bundan sonrası için ise bir şeyleri olmadığı konuşulmaktaydı.*

Köylülerin Anlattıkları

İlk durduğumuz köy,

Mülk: 100 hane, 95'i Yanmış.

Muhtar dedi ki, bu organize edilmiş bir hareketti, onlara evlerimizi yakmamaları için yalvardığımızda (ki bunlar askerdi) onlar “emir aldık” şeklinde cevap verdiler.

Bir kadın görüştüğümüzde “Bizim yaşlılarımıza dokunulmadı, ama genç kadınlarımız yakalanarak tecavüz edildi.” dedi.

Bir yaşlı kadın dedi ki; “Kardeşimden para istendi ve o parası olmadığını söyleyince öldürüldü.”

Mülkten birkaç bin koyun, öküz ve inek alıp götürüldü, köylülere hiçbir şey bırakılmadı. Şimdi onların yiyecekleri yanmış buğday.

Bu köydeki cami bombalar ile tamamen yıkıldı.

Yangın “Suya benzer bir şey ile” yapılmış gibi görünüyor. (Muhtemelen likit yakıt anlamında)

Oğlakçı: 50 hane, 46’sı Yanmış.

Mülk’ten *küçük bir vadiyi geçince gelen köy Oğlakçı Köyü*. Buradaki duvarlar çamur, briket ve taş olmasından ve bunların doğal olarak yanmamasından ötürü özellikle kötü şekilde zarar görmüştü. Köy ateşe verildiğinde Asım Oğlu Mehmet bana evini korumayı denediğini ve ateşe itildiğini ama kurtulduğunu söyledi. “Köyün alt tarafına kamp kurmuş olan Komutana dilekçeler ile gittik ama askerler onları vermemize izin vermediler, onları paramparça ettiler.” dedi. [Asım oğlu Mehmet]

Görüştüğüm bir kadın askerlerin birer birer gelip köylülerden para istediklerini ve istediklerinin hepsini alamadıklarında onları dövdüklerini, başlarından altın paraları aldıklarına dair bazı hikâyeler anlattı. Genç bir kadın özellikle altın demir para ile süslü bir örtü takmıştı. [Metnin dipnotunda bir Türk altın lirasının beş dolar olduğu belirtilmiştir]

Genç bir kadın, “Kaçarken başımdaki yirmi beş lira altın paramı evde bir yere attım. Döndüğümde altınım ve diğer her şey, tıpkı kılavuz olarak alındıktan sonra hiçbir haber alamadığımız kocam gibi, gitmişti. Ben tecavüze uğramadım, ancak benim bazı tanıdıklarım tecavüze uğradı. Erkekler alıp götürülüyorlar ve sonra kadınlar alınıyorlar- bunlar halâ kurtulamadı.” dedi.

Mehmet’in hikayesi ise şu; gün ağarırken aniden birçok asker geldi ve evlere girmeye başladı, her şeyi aldılar ve onları otomobillerine yığdılar. Süvari dağlara doğru gitti ve davarları toplamaya ve kaçan kadınları yakalamaya başladı. Bunların yanında subaylar yoktu, köylülerin komutana gitmesine de izin vermediler. Sekiz adam alındı ve iki gece gözaltında tutuldu, sonra bunlardan üçü kılavuz olarak seçildi, (Mehmet) onlardan biriydi. Seyahat boyunca askerler tarafından kuşatılmış vaziyetteydi. 16 saat sonra kurtuldu ve geri döndü ama diğerleri hakkında hiçbir şey duyulmadı. Bir kadın “Erkekler toplandıktan sonra -erkeklerin birçoğunun asker olarak gittiğini ve köylerde çok az erkek kaldığı hatırlanacaktır- kadınlar ayrıldı ve bazıları tecavüze uğradı” dedi.

Biz tam köyü terk ediyorken bir köylü dedi ki, atlı [Yunan] askerlerden birinin ona İstanbul tarafından istenmediği için Ankara’ya gitmediklerini söylemiş, [bu köylü] şunu ekledi: “Bir adam ya da bir yer varmış

Evropa [Avrupa] denen, değil mi? Asker, 'o (ki bu Avrupa'dır) yakın ve yok edin dedi, bu nedenle burada Türkler için hiçbir şey bırakılmayacak dedi'. "Bir yer ya da insan 'Evropa'!"

Hamamkarabisar (Black Rock Bath): 60 hane, 57'si Yanmış.

Bu köy güzel küçük bir vadinin içerisinde ve doğal sıcak sularıyla meşhurdu; hamamlar tamamıyla yıkılmış. Geçmiş Selçuklulara kadar geri giden bir cami yıkılmadı ama ahır olarak kullanıldı. Yağma ve dayakla ilgili hikayeler burada da aynı. İlk birkaç ev ateşe verilmiş, komutana itiraz ettiklerinde, onlara kendilerinin söndürmelerini söyledi. "Ama biz nasıl yapabiliriz?" diye cevapladılar, "Askerler arkamızda süngüyle duruyorken?". Farklı asker grupları ateşe vererek buraya doğru geldiğinden, sonunda halk tamamen kaçtı. Çok azı geri döndü. Kendisine bağlı yirmi kişiyle birlikte bir kişi küçük bir yeri çatı ile örttüler, bunların her biri kurtarılmış bir yorgana ve çok az una sahiptiler.

Kozağaç (Bugünkü Günyüzü): 200 Ev, 196'sı Yanmış.

Burası büyük müreffeh bir köy, köyün zenginliği üzüm bağları arasında uzanıyor. Bağlar dağ eteğinde oldukları için kısmen yok edilmiştir. Evlerin pek çoğu üç katlıdır. Girişte hoş, ağaçlı bir meydan ve bir çeşme vardır. Köyün duvarları kötü şekilde harap edilmiş. Caminin sadece minaresi kalmış. Köylüler kaçıyorken bazı kadınlar yakalanmış ve tecavüz edilmiş. Genç adamlar tecavüze uğrayan kadınları korumaya çalışırken öldürülmüş. Biz çeşmenin yanında oturuyorken kadınlar etrafımızı çevirdiler ve bize kayıplarını, dağa kaçışlarını, burada on bir gün kaldıklarını burada üzüm ile yaşadıklarını anlattılar. On yedi yaşında bir erkek çocuğu kendi evlerini yakmaya zorlanmış.

Yol boyunca yakılmış hasatlar görmüştük ve nasıl olup da buğdayın birazını kurtarabildiklerini sorduk. "Biz yanan evlerin bazılarının içine aceleyle girerek buğdayın birazını dışarıya sürükledik" diye cevap verdiler. Diğer bazıları kömürleşmiş buğdayları çıkarıp, yıkamışlar, onu yiyorlardı.

Sokakta yürürken çok miktarda yüne sahip bir adamın evine buyur edildik, bu adam; yüz okkasını⁹⁰ (259 pounds⁹¹ civarında) kurtarmaya

90 Bir okka 1 kilo 283 gramdır. Amerikalıların sözünü ettiği 100 okka 128,3 kg'dır.

91 Pounds, 453 grama tekabül eden bir librelilik ağırlık birimidir. Buradan alarak 259 pounds 117.327 kg'dır yani yaklaşık 100 okkadır.

muvaffak olmuş. Zavallı bir kadın yanımıza geldi ve bize yıkılmış evine girmemiz ve yanmış sığırlarının başlarını görmemiz için yalvardı. Bazıları ikramda bulunamadıkları için kendilerini bağışlamamız için bizden af diledi. “Eskiden köyümüze yabancılar geldiğinde biz onları Sultanlar gibi ağırlardık, şimdi, onlara hiçbir şey ikram edemediğimiz için utanıyoruz.”

Çoban köpekleri etrafta gözetleyecek koyun olmadığından amaçsızca dolaşıyordu ve yeşil vadiye bakarken bir adam “otumuz var ancak onu yiyecek ne koyun ne de sığırımız var” dedi.

Bir adam “benim evimde çok önemli birisi olan bir Paşa (General) kaldı. Bana evlere zarar verilmeyeceğine dair söz vermesine rağmen evler yakıldı. Sözüne ona hatırlattığımda güldü ve emir verilirken verilen sözün unutulduğunu söyledi” dedi.

Gecek: 140 hane, 25 Ev tamamıyla yanmış. 55 Saman deposu yanmış.

Bu köy ana yürüme istikametinin dışında ve belki de bu yüzden daha az *ıstırap* çekti. Burada üçüncü gecemizi geçirdik. Gayet temiz bir evde kaldık, ev sahibemiz bizi sabahleyin köyün etrafını dolaştırdı. Bize dedi ki: “Onlar kocamı öldürmek üzereydiler, ama ben bütün altınlarımı çıkardım ve onlara verdim. Güzel gelinimi uzağa götürmeyi başardım bu yüzden onu alamadılar. Yedi sekiz gün dağda kaldık, sonra süvarimiz geldi ve bizi kurtardı.” Biz dolaşırken harabelerden kadınlar çıkıyorlar ve bize evlerini görmemiz için yalvardılar. Bir kadın bize yıkılmış evine girmemiz için ısrar etti. “Bak” dedi bu kadın, “on iki odalı ne iyi bir evim vardı”. On iki odalı evinin yıkıntıları arasında yukarı aşağı güçlkle yürürken acıyla gözyaşları içerisinde şöyle dedi: “Bunun gibi bir eve bir daha sahip olabilecek miyim?” Diğer bir kadın dedi ki: “her ne istiyorlarsa yaptık, ama iyi mi yaptık? Evlerimize bak!”

Bir kadını kurtarmaya çalışırken iki erkek vuruldu, kadın kendisi firsattan faydalanarak kaçtı ama vuruldu. Cesedi birkaç gün sonra derede bulundu.

Köyün muallimi hücum sırasında köyde olmamasına rağmen köylülerin ifadelerini kaydetmesi için dönmesini istedik, kendisi bize planın çok iyi organize edildiğini söyledi. Birtakım askerlerin hususi hatları tahrip etmesi bunun kanıtıydı. İhtiyar bir hoca (dini öğretmen) bilgili bir adam üç kez bıçakla tehdit edildiğini ve her seferinde parayla kendisini ko-

ruduğunu söyledi. “Bütün dini kitaplarım, yüz liraya aldığım (bir lira 2 dolardır) Kuran’ım gözlerimin önünde parça parça edilerek yakıldı. En nihayet kaçtım. Fakat geri geldiğim zaman evimi yarı yanmış buldum. Caminin halıları ve mobilyaları soyuldu ve buradaki Kuranda yakıldı.”

Aynı köyün en zengin adamı; “Evet, sahip olduğumuz her şeyi ordu giderken esirgemedik ve geri çekilirlerken, evimizi soymuş olsalar bile, biz ‘Bu harp’ derdik ama evlerimizi yakmaları ve kadınlarımıza tecavüz etmeleri, bu barbarlıktır.’ dedi” Aynı ifadeler bir kadın tarafından yineleni: “Ordu buraya doğru ilerlerken bizden istedikleri her şeyi yaptık; yağımızdan, yumurtalarımızdan, tavuklarımızdan verdik, ekme yaptık. İyi mi yaptık acaba? Bu (yıkılmış evler) bizim mükâfatımız.” Saf kalpli köylüler ilerleyen bir ordunun ülkeyi yağmalamasını bu ordunun hakkı olarak görseler bile ahlaksızca yıkım ilerleyen bir ordunun hakkı olmadığı gibi savaşın gerekli bir parçası olarak da görülemez.

Biz köyden ayrılmak üzereyken bir grup kadın etrafımızı sardı, yaşananlardan bahsettiler. Birisi dedi ki: “Benim görüncem [sister in law] askerlerin elinden kurtulmaya çalışırken vuruldu. Gelinim yakalandı ve tecavüze uğradı. Askerlere evimi yakmamaları için yalvardım bana cevaben, ‘Kocan Kemal’in askeri değil mi? Hakkını sonra Kemalden iste’ dediler.”

Koçaş: 100 hane, 80’i Yanmış.

Birkaç saat araba ile gittikten sonra buraya ulaştık. Buranın yakınında birkaç otlayan öküz ve yalnızca bir kağrı gördük. İngiliz esir kampında muhafızlık yapmış, sokaklarda amaçsızca dolaşan eski bir askerle karşılaştık. “Birkaç İngilizce kelime biliyorum” dedi ve bazılarını yineledi, “Uzun yıllardır askerdim” diye devam etti, “ama askerlerin burada bize yaptıkları gibi bir şeyi hiçbir zaman görmedim. Eniştem bazı kadınları korumaya çalışırken öldürüldü. Ben kaçmaya çalışırken beni yakaladılar, bağladılar, yanan saman yığınının üzerine ittiler, ama sonunda, bağı çözdüm ve kaçtım. On gün dağlarda kaldık. Camimiz çok sağlam yapılmıştı, oldukça eskiydi. Onu yanarken görmedik, ama onu tamamen yıktılar, bunun bombayla yapılmış olduğunu düşünüyoruz.”

Birkaç kişi yangını söndürmek için çabalayınca Yunanlıların onlara “Hayır eğer ateşi söndürürseniz sizi cezalandırmak üzere emir aldık” dediğini ifade ettiler. Halk yakındaki yüksek bir yere çıktı köy yandı, bir otomobil yüksek rütbeli subaylarla buraya geldi, köylüler kendilerine

yardım etmeleri için feryat ettiler ancak bu hiçbir işe yaramadı. Yunanlılar gittikten sonra bir bahçede boğazları kesilmiş şekilde üç adam buldular. Bunun nedenini bilmemelerine rağmen bir kadın bu kişilerin bir kadını korumaya çalışmalarından ötürü öldürüldüğünü söyledi. Hayvanları almadılar onları öldürdüler. Köy hububat yönünden zengindi; bunu yaktılar. Küçük bir köyün yakınındaki değirmenlerin hepsi yakıldı. İleri hareket sırasında [Yunan kuvvetleri] bu köye girmemişlerdi ancak geri çekiliş esnasında çeşitli gruplar köye girdi. Her gün [köyden] yaklaşık 200 kilo yiyecek maddesi aldılar. İlk gün yakmaya başladılar ve her gün bir parça daha yaktılar. Evvela uçaklardan halka kötü muamele görmeyeceklerini temin eden kâğıtlar attılar.

Babadad (Babadat): 100 hane, Tümüyle yok edilmiş, hemen dışındaki değirmen tamamen yok edilmiş.

Burada sadece iki ya da üç aile kalmış, hepsi Sivrihisar'a doğru kaçmış. Görünüşe göre ordu burada hem ileri hareket sırasında hem de geri çekiliş esnasında uzun müddet kalmış. Burada on beş kadına saldırdı ve dört erkek öldürüldü. Buradaki her şey alındı.

Demirci: 40 hane, 25 Ev kalmış.

[Yunan ordusunun] ileri hareketi esnasında Yunan hastanesi buradaydı ve köylüler [Yunanlıların] her şeyin parasını ödediğini söylediler, ama geri çekilişte askerler her kuruş parayı çaldılar.

Dağa kaçarken –yani köylüler- bazıları bir yatak ve bir yorgan almaya muvafık oldular. Kaçanlar arasındaki altı kadın yakalandı ve tecavüze uğradı.

“Evet, bazıları merhametliydi” diyen ihtiyar kadın bu köydendi.

Bütün bu hikâyeler içerisinde kesin olan noktalar tekrar tekrar ortaya çıktı. Köylüler defalarca “Yıkım sistematik olarak yapıldı” dediler.

“Buradaki (ya da yakınlardaki) subayları görmemize izin verilmedi ‘bize ateşi kendiniz söndürün’ emri veriyorlardı”

“[Aralarında] dilimizi [Türkçe] bilen birçok kişi vardı”

“ilk geldiklerinde onlar için her şeyi yaptık ve bize zarar vermeyeceklerini söylediler, ancak geri çekilişleri esnasında çaldılar ve yaktılar. Emir aldıklarını söylüyorlardı.”

“İhtiyaç duyduklarını almaları bir savaş zorunluluğudur ama neden yakmak ya da öldürmek zorundaydılar, neden kendileri kullanmadılar?”

Bizim ziyaretimizden beri bu aynı köylerle ilgili bazı Türk resmi raporlarını okuduk. Bilgiler bizimkiler ile uyuşuyordu. Böyle aynı şekilde yıkılmış yüz otuzdan fazla köy rapor edildi. Bizzat ziyaret ettiğimiz yüz otuz iki köyün durumu aynıydı. Evler yakıldı, para vermeyi reddeden birçok kadın yaralandı ve öldürüldü; kadınlara tecavüz edildi; buğday hem harmanlarda hem de evlerinde kasten yakıldı; koyunlar ve büyük baş hayvanlar götürüldü ve öldürüldü yani köylülere güç veren her şey yok edildi.

Kış geliyor. Evvela ordunun kendisi iâşe edilmelidir –kendi yiyeceğinden köylülere pek çok verdi-. Büyük bir çaba göstermedikçe bu insanlar, kışın hayatta kalsalar bile, gelecek yıl için hasat ümitleri yok.

Dünyanın şimdi Büyük savaş boyunca Avrupa'da olduğu gibi bu tarz harbi yasal kabul edip etmeyeceğini bilmiyoruz. Herhalde ızdırap çeken kadın ve çocuklara karşı merhamet hissederek İslam dünyası “Biz Türk olduğumuz için bize yardım etmiyorlar” dedirtecek şekilde mi hareket edecek.

Annie I. Allen

Florence I. Billings

Anadolu Amerikan Yardım Komisyonu Üyeleri⁹²

Sonuç

Yunan işgali Anadolu'da derin bir tahribat yaratmıştı. Bunu belgelemek ve dünya kamuoyuna göstermek için ellerinden geleni yapan Türk Millî Mücadelesini yönetenlerin Allie Allen ve Florence Billings'e bu raporun hazırlanmasında Halide Edip kanalıyla ulaştıkları anlaşılmalıdır. Yunan askerlerinin yukarıda savaşın genel panoraması çizilen süreçte köylerde sistematik bir tahribatı merkezi bir emirle yerine getirdikleri anlaşılmalıdır. Türk Kızılayı ile ortak yürüttükleri yetimlere yardım çalışmalarını aksatmayacağını düşünerek bu teklifi kabul ettiklerini yine raporda belirtirler. Öyle anlaşılıyor ki, Yunan ordusunun bozguna uğratılmasından sonra Yunan ordusunun yakıp yıkarak geri çekilmekte olduğunu dünya kamuoyuna göstermek isteyen Ankara Hükümeti bunu kendi kalemiyle her ne kadar birçok merkeze bildirmişse de tarafsız ülkeden kimselerin raporlaştırmasının çok daha etkili olacağını düşünmüştür. Halide Edip'in yakın dostları olan bu iki Amerikalı kadının Sivrihisar'ın yedi köyündeki Yunan mezalimine dair hazırladıkları oldukça etkileyici rapor aynı zamanda Ankara Hükümeti'nin haklı sesini dünyaya duyurmak için kullandığı yöntemlerden biridir. Raporun detaylarında da görüldüğü üzere son derece sistematik bir yıkıma maruz kalan Sivrihisar köyleri Batı Anadolu'daki yıkımların devamı niteliğindedir. Tarihsel devamlılık açısından bakıldığında 1821'de Mora'da başlayan Türk'e karşı hunharca tavrın Yunan ordusu tarafından uygulanan ürkütücü bir devamı gibidir. Yunan ordusunun geri çekilişinde bu tavırdan payını almayan köy-kasaba nerdeyse yok gibidir. İsmet İnönü bu durumu hatıralarında uğradıkları köyleri bir şey bırakmaksızın yakmış oldukları notuyla aktarmaktadır. Geri çekilen Yunan askerlerinin yıkılan inançları, evlerinden yüzlerce kilometre uzakta ne için yaptıklarını bilmedikleri mücadeleleri mental açıdan da askerleri öfke ve kin ile hareket eder hale getirmiştir. Dahası düzensiz geri çekiliş tüm iâşe-ikmal düzenini bozduğu için Yunan askerleri açlık, susuzluk ve esir düşme korkusu yanında ağır yaralı silah arkadaşlarını geride bırakmak zorunda kalmış, savaş onlar için tam bir felakete dönüşmüştür.⁹³ Muhtemelen hiçbir gerekçe olmasa da sivil hanelerinin yakılıp yıkılması raporda köylülerin ifadelerinde de görüleceği üzere *"verilen emrin uygulanması"* gibi bir sebeple ve aynı zamanda bu psikolojik öfke durumuyla gerçekleştirilmiştir. Raporun dikkat çekici tarafı pek çok dönem Batılı gazetesinde yer verilmeyen Anadolu'daki soykırımın İngiliz makamları arasında Winston Churchill'in de olduğu isimlere ulaştırılabildiği olmasıdır. Bu nedenle Yunan mezaliminin dünya kamuoyuna duyurulmasına dair önemli bir girişim, tarihi doğru anlamak ve algulamak adına önemli bir kayıttır.

93 Son derece detaylı bir inceleme için bk. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliği'nin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, 3. Baskı, Derlem Yay., İstanbul 2017, s. 488-489.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

30.10.0.0/131.936.7

30.0.18.1/5.19.4

30.18.1.1/3.24.7.

Cambridge University, Churchill College Archive,

CHAR, 2/123, 191-198.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Adivar, Halide Edip, *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, düz. Mehmet Kalpaklı, Can Yay., İstanbul 2009.

Adivar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, C 2, Cumhuriyet Yay., İstanbul 1998.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C 1, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2012.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C 3, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, C 2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.

Ayışığı, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, TTK Yay., Ankara 2004.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C 3 K. 2, C 3 K. 3, C 3 K. 4, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Bilgin, Taner, *Milli Mücadele Döneminde Bilecik*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012.

Birgün, Melis-Koçlu, Zafer, *Eski Bir Şehrin Hikayesi 1923-1938*, Eskişehir Ticaret Odası Yay., Eskişehir 2015.

Boyar, Ebru, "Savaş ve Basın", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, C 36, S. 2, Ankara 2009, s. 291-324.

Canlı, Mehmet, “Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyetinin Anadolu’daki Bazı Faaliyetleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, S. 38, Ankara 1995, s. 42-49.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953.

Clogg, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 1992.

Erdem, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliği’nin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)*, 3. Bas., Derlem Yay., İstanbul 2017.

Erşan, Mesut, *Milli Mücadele’nin Başlangıcında Eskişehir’in Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1991.

Güneş, İhsan, “I.Dünya Savaşı’ndan Cumhuriyete Eskişehir”, *Kurtuluş ve Aydınlanma: Eskişehir Arşiv Belgeleriyle*, Anadolu Üniversitesi Yay., Ankara 2009, s. 190-223.

Güneş, İhsan-Yakut Kemal, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Eskişehir (1840-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2007.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Yıl 12, S. 46, Vesika No:1072.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Yıl 12, S. 46, Vesika No:1075.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Yıl 40, S. 91, Vesika No:2271.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Yıl 40, S. 91, Vesika No:2290.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Genelkurmay Basımevi, Yıl 40, S. 92, Vesika No:2311.

Howard, N. Harry, *Türkiye’nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, çev. Salih Sabit Togay, TTK Yay., Ankara 2018.

Kazan, Frances, *Halide Edip ve Amerika*, çev. Bernar Kutluğ, Bağlam Yay., İstanbul 1995.

Koylu, Zafer, *Esaretten Özgürlüğe 423 Gün*, Eskişehir Ticaret Odası Yay., Eskişehir, 2012.

Koylu, Zafer, “Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey’in Öldürülmesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Ankara 2010, s. 425-455.

Özgiray, Ahmet, «İnönü Savaşları ve Arnold Toynbee», *Tarihte Eskişehir Sempozyumu-I*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2001, s. 275-287.

Özyüksel, Murat, “Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, *Osmanlı*, C 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 663-676.

Sarıkoyuncu, Ali, “Milli Mücadele Dönemi’nde Eskişehir Mitingleri ve Çekilen Protesto Telgrafları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 3, S. 4, Balıkesir 2000, s. 248-268.

Sarıkoyuncu, Ali-Selahattin, Önder- Erşan, Mesut, *Milli Mücadelede Eskişehir*, Osmangazi Üniversitesi Yay., Eskişehir 2012.

Saruhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, TTK Basımevi, Ankara 1993.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, C 1-2, Kastaş Yay., İstanbul 1987.

Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C 2-3, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978.

Tansel, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C 4, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974.

Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, C 1, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, C 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 2017.

Türk İstiklal Harbi, C 1, C 2 K. 1, C 2 K. 3, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1999.

Yıldırım, İsmail, *Milli Mücadele’nin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919-20 Mart 1920)*, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yay., Eskişehir 1998.

www.asteria.fivecolleges.edu/findails/sophiasmith/mnsss362.html.

